

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITIHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA NNE

021

KISWAHILI

(Kwa Watahiniwa Walioko na wasiokuwa Shuleni)

Muda : Saa 3

MAJIBU

Mwaka : 2004

Maelekezo

1. Karatasi hii ina sehemu A, B, C, D na E.
2. Jibu maswali yote katika sehemu A, B, C na D na maswali **mawili (2)** kutoka sehemu E.

maktaba.tetea.org

1. Soma kifungu cha habari kifuatacho kisha jibu maswali kwa kuandika herufi ya jibu sahihi katika karatasi ya kujibia.

(i) Kichwa cha habari kinachofaa kwa kifungu hiki ni

- A. imani za kishirikina
- B. msaada wa jini
- C. matokeo ya ushirikina dhidi ya binadamu
- D. imani potofu za kijamii
- E. matumaini yaliyopotea

Jibu sahihi ni C. matokeo ya ushirikina dhidi ya binadamu.

Sababu ni kuwa kifungu kinaeleza jinsi imani za kishirikina zilivyomfanya mhusika kula nyama ya kinyesi na kunywa maji machafu, jambo lililomletea matatizo makubwa ya kiafya na kimaisha.

(ii) Hali ya upekee iliyomfanya mhusika kujivunia ni

- A. kuzaliwa na nasaba bora
- B. kuwa na nguvu kubwa za kimwili
- C. kula kwa imani kubwa badala ya kinywa
- D. kuepukana na kuepushwa kwa mabalaa pa mazungumzo
- E. kuwa kiongozi wa mboga na ardhi

Jibu sahihi ni A. kuzaliwa na nasaba bora.

Sababu ni kuwa mwanzoni mwa kifungu, mhusika alijivunia kwa nasaba alizozaliwa nazo na alijiona bora kuliko wengine.

(iii) Desturi ya miti ni

- A. kula kwa imani kubwa badala ya kinywa
- B. kusimulia hadithi za kimaisha
- C. kusimulia hadithi ya maisha ya miti
- D. kutumika kama mwongozo kwa urithi
- E. kuamua kuwasaidia walioegemea

Jibu sahihi ni A. kula kwa imani kubwa badala ya kinywa.

Sababu ni kuwa kifungu kinaeleza kuwa mhusika aliambiwa awe anakula nyama badala ya kunywa maji, lakini si kwa kinywa, bali kwa imani, akiamini atapona.

(iv) Kusema kinga inaambaa nilipokula kufa, si mjera. Hii ina maana

- A. vita vya mwizi vilivyowakumba vilivyosababisha vita baina ya wakuu kuzua matatizo mapya
- B. ni imani isiyo ya kweli
- C. ni udanganyifu unaotokana na ndoto za kishirikina
- D. ni matokeo ya kutojua kwamba zote tegemezi zilizowekwa na dhoruba
- E. ni mazoea yaliyokuwepo ya kula nyama kwa imani badala ya kinywa

Jibu sahihi ni B. ni imani isiyo ya kweli.

Sababu ni kuwa mhusika alipoambiwa kula kwa imani ili apone, aliendelea kuteseka. Hivyo ilionekana kama imani potofu isiyo na ukweli wowote.

(v) Sababu iliyowaonyesha watu wendeleke kudumu miti uliotela maafa ni

- A. kwa imani ya kishirikina
- B. ni desturi ya muda mrefu wa mapokeo hayo
- C. kuepuka usumbufu wa jamii
- D. ni desturi ya urithi wa kifamilia
- E. ni maagizo ya viongozi waliopita

Jibu sahihi ni A. kwa imani ya kishirikina.

Sababu ni kuwa watu waliendelea kushikilia desturi hizo kwa imani kwamba zina kinga, licha ya madhara yake.

(vi) Kipindi cha utukufu cha miti huo kilikuwa

- A. miaka mitatu ilipopita
- B. miaka kumi na tano mfululizo
- C. miaka kumi
- D. miaka kumi mpaka mwaka uliofuata tukio
- E. miaka baada ya kuipata kinga kivuli

Jibu sahihi ni C. miaka kumi.

Sababu ni kuwa kifungu kimeeleza kuwa desturi hiyo ya kuabudu miti na kushiriki katika matambiko iliendelea kwa miaka kumi.

(vii) Msemo wa kufaana umejidhihirisha katika habari hii?

- A. Miti mingi ilio'ka na nyumba kadhaa kuharibika

- B. Watoto walipanda hadi kuchubuka
- C. Ni ushuhuda wa dhoruba kwa vile lililia nyati
- D. Mashahidi walionekana kuvunjika kioo katika shina la miti wakati watoto wakiwa wamelala
- E. Miti uka'ka na watu wapakumzika

Jibu sahihi ni A. Miti mingi ilio'ka na nyumba kadhaa kuharibika.

Sababu ni kuwa msemu huu umeonyesha hali halisi iliyotokea baada ya maafa, kuonyesha uhusiano wa maneno na matukio.

(viii) Watu walishka kuabudu kuabudu kulisha miti ule kwa sababu

- A. waliikaribia sana
- B. miti hiyo ilishabihishwa vifo
- C. masharti yalionekana kutoa chanzo cha vifo vya watoto wawili
- D. shujaa wa kifo kuwa na imani iliyoshawishiwa
- E. imani na matumaini ya miti, vililevya na sumu

Jibu sahihi ni C. masharti yalionekana kutoa chanzo cha vifo vya watoto wawili.

Sababu ni kuwa watu walipoona masharti ya kishirikina yakihusishwa na vifo vya watoto, waliona sababu ya kuacha desturi hiyo.

(ix) Neno “desturi” katika aya ya nne lina maana ipi?

- A. Mila
- B. Methali
- C. Semi
- D. Methali au methali zinazotegemewa
- E. Imarisha

Jibu sahihi ni A. Mila.

Sababu ni kuwa “desturi” ni utamaduni wa kijamii unaorithiwa na kufuatwa kizazi kwa kizazi.

(x) Herufi ya mstari wa mwisho wa risala yake ulii na pamoja na

- A. aliona msaada mkubwa na risala hizo kupewa msaada
- B. watu walipinga risala hiyo kwa jibu la kulifufua sadaka
- C. akatamka kwa maombi maalum risala hiyo ilipewa nguvu

- D. imani ilipewa sadaka kwa jibu na kufufua sadaka
- E. imani ilipatiwa sadaka kwa mwendelezo wa matambiko

Jibu sahihi ni D. imani ilipewa sadaka kwa jibu na kufufua sadaka.

Sababu ni kuwa kifungu kinaeleza kwamba matambiko yalifanywa na sadaka zilitolewa ili kuendeleza imani potofu.

2. Soma kifungu cha habari kifuatacho kisha andika ufupisho wa maneno 60 kuhusu habari hiyo.

Ufupisho:

Ashura alihitimu kidato cha nne lakini alikataa kuolewa na kufuata desturi zilizopitwa na wakati.

Alitamani kuendelea na masomo na kutumia elimu yake kubadilisha maisha. Wazee walimwona mwenye kiburi, lakini mwalimu wake alitetea msimamo wake na kueleza kuwa elimu ni msingi wa maisha. Hatimaye wazazi wake walibainika kubaki nyuma ya wakati.

3. Chagua kifungu cha maneno kutoka ORODHA B kinachotoa maelezo sahihi ya maneno/neno katika ORODHA A.

- (i) Atakuja – A (Ni sentensi shurtia)
- (ii) Kinyongo kina uwezo wa kubadilisha rangi – C (Ni sentensi yenye kosa la kisarufi)
- (iii) Kimkam'ata – B (Atakuja lina mofimu nne)
- (iv) Ukwa – F (Ni ufukara)
- (v) Wingi wa nyumba – G (Ni umaskini)

4. Sentensi zifuatazo ni tata. Toa maana mbili ili kuthibitisha utata huo.

- (a) Nimenunua paa.

Inaweza kumaanisha amenunua paa la nyumba. Pia inaweza kumaanisha amenunua mnyama paa.

- (b) Usisahau kuchukua pamba.

Inaweza kumaanisha pamba ya kufua au kusafisha vidonda. Pia inaweza kumaanisha pamba ya kuvalia.

- (c) Ukija njoo na nyanya.

Inaweza kumaanisha njoo na mama yako (nyanya). Pia inaweza kumaanisha njoo na mboga za nyanya.

(d) Ninakuomba usivunje nyumba yangu.

Inaweza kumaanisha asivunje nyumba halisi. Pia inaweza kumaanisha asivunje familia yake (kwa maana ya kifamilia).

(e) Daktari ataningua mkono.

Inaweza kumaanisha daktari atafanya upasuaji na kuondoa mkono. Pia inaweza kumaanisha atasaidia mkono wangu ulioumia.

5. Taja mambo matano ya kuzingatia wakati wa utungaji wa dayolojia.

Dayolojia lazima iwe na wahusika angalau wawili wanaozungumza.

Lazima mazungumzo yawe ya moja kwa moja na ya uhalisia.

Maneno lazima yaendane na nafasi, hadhi na umri wa wahusika.

Yasiwe na urefu usiokuwa wa lazima bali yawe mafupi na yenye maana.

Mazungumzo lazima yawe na mtiririko na lengo maalumu la mawasiliano.

6. Onesha aina nne (4) za vielezi kwa kutoa maana ya kielezi na kisha kuandika sentensi ya kila aina ya kielezi na kupigia mstari.

Kielezi cha namna – huonyesha jinsi tendo lilivyofanyika. Mfano: Alikimbia **haraka**.

Kielezi cha wakati – huonyesha muda tendo lilipotendeka. Mfano: Aliwasili **jana**.

Kielezi cha mahali – huonyesha sehemu tendo lilipofanyika. Mfano: Ameenda **sokoni**.

Kielezi cha kiwango – huonyesha kiwango cha tendo. Mfano: Aliimba **sana**.

7. Ainisha maneno kaa na tupa katika sentensi zifuatazo:

(a) Tafadhali kaa hapa unisubiri.

Kaa – kitenzi cha amri.

(b) Nolea tupa kisu chako.

Tupa – nomino inayomaanisha sehemu ya kifaa (kama mpini).

(c) Watu wengi hula kaa.

Kaa – nomino ya mnyama wa baharini.

(d) Kama umeshiba tupa kilichobaki.

Tupa – kitenzi cha amri.

(e) Ukila kaa chini usisimame.

Kaa – kitenzi cha amri.

8. Tunga sentensi na kupigia mstari mofimu “ki” yenye dhima zifuatazo:

(a) Kuonyesha mtendwa jambo.

Alipewa **kitabu** na mwalimu.

(b) Kuleta upatanisho wa kisarufi.

Kiatu chake kimechanika.

(c) Kuunda mzizi wa kitenzi.

Aliweza **kimbia** haraka.

(d) Kuonyesha masharti.

Kikija mvua sitatoka.

(e) Kuonyesha idadi ya umoja.

Nina **kijiti** kimoja.

9. Eleza kwa kutumia mifano maana ya:

(a) Shina

Ni sehemu kuu ya neno isiyobadilika, mfano –soma katika kusoma, msomaji.

(b) Shamirisho

Ni neno linaloongezwa ili kuimarisha maana, mfano: alipiga sana.

(c) Chagizo

Ni neno au kifungu cha maneno kinachotumika kuongeza msisitizo, mfano: Lo! Tazama!

(d) Njeo

Ni kipengele cha kisarufi kinachoonyesha muda wa tendo, mfano: jana alikuja.

(e) Kundi nomino (KN)

Ni muundo wa maneno unaojengwa na nomino na viambajengo vyake, mfano: kitabu chetu kipyua.

10. Eleza kwa ufupi, sababu tano (5) zilizosaidia kuenea kwa Kiswahili nchini Tanzania kabla ya Uhuru.

Kwanza, biashara za Pwani ya Afrika Mashariki ziliwezesha Kiswahili kuenea kwa kasi. Wafanyabiashara kutoka maeneo tofauti walikutana na kubadilishana bidhaa na huduma, hivyo walihitaji lugha ya pamoja. Kiswahili kilitumika kama lugha ya mawasiliano katika shughuli hizi za kibiashara, jambo lililofanya kisambae kwa urahisi katika maeneo mengi.

Pili, dini ya Uislamu ilichangia kwa kiasi kikubwa katika kuenea kwa Kiswahili. Waislamu walikitumia Kiswahili kufundisha na kusambaza mafundisho ya dini kupitia madrasa na mihadhara. Hali hii ilihusisha pia matumizi ya maandishi ya Kiarabu yaliyoandikwa kwa Kiswahili, na hivyo kukiimarisha zaidi.

Tatu, ukoloni ulichangia kuenea kwa Kiswahili kwa sababu wakoloni walikitumia kama lugha ya utawala katika maeneo ya Afrika Mashariki. Hii ilisaidia kuimarisha matumizi ya Kiswahili si tu katika nyanja za kijamii bali pia katika shughuli za kiofisi na za kitaifa.

Nne, wamisionari wa Kikristo walikitumia Kiswahili katika kufundisha dini. Walitafsiri Biblia na maandiko ya dini kwa Kiswahili na kufundisha waumini kwa lugha hiyo. Kwa kufanya hivyo, Kiswahili kiliendelea kuenea zaidi hata katika maeneo ya bara ambayo hayakuwa na mwingiliano mkubwa wa kibiashara.

Tano, shughuli za kijamii na ndoa baina ya makabila tofauti zilisababisha Kiswahili kukubalika kama lugha ya mawasiliano ya pamoja. Watu walipojikusisha katika matukio ya kijamii kama harusi na sherehe, Kiswahili kilitumika kama njia ya kuunganisha tamaduni na kuwapa nafasi ya kuelewana.

11. Fasihi simulizi ina sifa gani za pekee zinazoitofautisha na fasihi andishi?

Fasihi simulizi hupitishwa kwa njia ya mdomo. Wasanii hutumia sauti, nyimbo na vitendo katika uwasilishaji, tofauti na fasihi andishi inayotegemea maandiko.

Fasihi simulizi hubadilika kila inapowasilishwa. Msanii anaweza kuongeza au kupunguza maneno kulingana na hadhira na mazingira, tofauti na fasihi andishi inayobaki vile vile baada ya kuchapishwa.

Fasihi simulizi huhusisha ushiriki wa hadhira. Watazamaji au wasikilizaji huchangia kwa miguno, maswali, kucheka au kushangilia, jambo lisilopatikana kwenye fasihi andishi.

Fasihi simulizi hutokea ndani ya jamii na huambatana na shughuli za kijamii kama vile harusi, tohara, mazishi na sherehe za mavuno. Hii inafanya iwe sehemu ya maisha ya kila siku ya jamii.

Fasihi simulizi hutumia sana methali, nahau, vitendawili na nyimbo ambazo huzingatia mila na desturi za jamii husika. Hii hufanya fasihi simulizi kubeba utamaduni moja kwa moja.

Fasihi simulizi ni urithi wa kizazi hadi kizazi kupitia masimulizi ya wazee na wazazi, tofauti na fasihi andishi inayoweza kusomwa kwa kujitegemea kupitia maandiko.

12. Sanaa ya ushairi inapevushwa kwa kutumia: (i) Mtindo na muundo (ii) Lugha na matumizi ya picha. Jadili vipengele hivyo kwa kutumia washairi wawili kati ya walioorodheshwa.

Katika *Diwani ya Mloka* ya C. Mloka, mtindo wa kishairi unaonekana kwa urari wa vina na mizani, unaoufanya ushairi huo kuwa na ladha na mvuto. Mashairi yamepangwa kwa mfumo unaofuata taratibu za kishairi za Kiswahili.

Muundo wa mashairi ya Mloka huonyesha umbo maalum lenye beti na mistari inayolingana, jambo linaloonyesha mshikamanifu wa maandiko yake.

Lugha katika *Diwani ya Mloka* imetumika kwa ufasaha, ikiwemo methali, nahau na maneno ya heshima ambayo huibua maana na hufanya ushairi ueleweke kwa urahisi.

Katika *Malenga Wapya* ya Takiluki, mtindo wa kisasa umetumika ambapo baadhi ya mashairi hayafuati urari mkali wa vina na mizani, jambo linaloonyesha ubunifu na uhuru wa kishairi.

Muundo katika *Malenga Wapya* mara nyingi ni wa beti fupi na refu zinazochanganyika, jambo linaloonyesha utofauti wa uwasilishaji na dhamira.

Lugha na picha katika *Malenga Wapya* hutumia taswira za uhalisia wa maisha ya kijamii na kisiasa, mfano picha za ukandamizaji na matumaini, zinazomfanya msomaji au msikilizaji aone maisha halisi.

13. Kwa kutumia riwaya mbili zilizo orodheshwa, onyesha uhalisia wa dhamira nne kwa jamii.

Katika riwaya *Kusadikika* ya S. Robert, dhamira ya ukandamizaji inaonyeshwa wazi kwa namna watawala walivyotumia nguvu na sheria dhalimu kuwakandamiza wananchi.

Dhamira ya haki na ukweli pia inajitokeza. Waandishi wameonyesha wananchi wakihimizwa kupinga dhuluma na kudai haki zao kwa mshikamano.

Dhamira ya mshikamano wa kijamii imepewa nafasi kubwa. Wananchi waliungana kushirikiana ili kukabiliana na watawala dhalimu na kupigania mustakabali wao.

Dhamira ya elimu imesisitizwa. Elimu imeonyeshwa kama chombo cha ukombozi na mwanga unaowawezesha wananchi kufahamu haki zao.

Katika riwaya *Zawadi ya Ushindi* ya B. Mtobwa, dhamira ya mapenzi ya kweli imetumika kuonyesha mshikamano wa wahusika waliopambana na changamoto hadi kufanikisha ushindi wao.

Dhamira ya usaliti na uongo imejitokeza pia. Wahusika fulani walijifanya rafiki lakini walikuwa na nia ya kudhoofisha wengine, jambo lililoonyesha changamoto halisi katika jamii.

14. Taja maadui sita (6) na fafaua jinsi waandishi wa tamthiliya mbili kati ya zilizoorodheshwa walivyojitokeza kupambana na maadui hao.

Katika tamthiliya *Ngoswe – Penzi Kitovu cha Uzembe* ya E. Semzaba, adui wa kwanza ni uzembe. Mwandishi anaonyesha jinsi uzembe ulivyowafanya vijana kushindwa kujiletea maendeleo. Anaonyesha kwamba kwa bidii ya kazi na uwajibikaji, jamii inaweza kupiga hatua.

Adui wa pili ni ulevi. Katika tamthiliya hii, vijana waliangamizwa kwa sababu ya kulewa kupita kiasi. Mwandishi anaonyesha madhara ya ulevi kama vile kupoteza muda, kudhoofika kiafya na kushindwa kutimiza majukumu ya kifamilia na kijamii.

Adui wa tatu ni tamaa ya mali. Wahusika waliwahi kuangukia mitego kwa sababu ya kutamani mali bila kufanya kazi. Semzaba anaonyesha kuwa tamaa ni chanzo cha kudidimiza maendeleo ya mtu na ya jamii kwa ujumla.

Adui wa nne ni ndoa za kulazimishwa. Mwandishi anapinga vikali desturi ya kuwalazimisha vijana kuingia kwenye ndoa bila mapenzi ya kweli. Anaonyesha ndoa hizo kama chanzo cha mateso, migogoro na kuharibu maisha ya kizazi kipya.

Adui wa tano ni maadili duni ya kijamii. Katika tamthiliya hii, mwandishi analaani ukosefu wa maadili unaojitokeza miongoni mwa vijana na watu wazima. Anaonyesha jinsi jamii inavyoharibika pale maadili yanapopuuzwa na kusisitiza kurudi kwenye malezi bora.

Adui wa sita ni umasikini. Mwandishi anaonyesha kuwa umasikini unatokana na uzembe, tamaa na ulevi. Kwa kuhimiza bidii ya kazi, mshikamano wa kijamii na kupinga maovu, mwandishi anapendekeza njia ya kupambana na umasikini huo.

Katika tamthiliya *Mfalme Juha* ya F. Topan, adui wa kwanza ni dhuluma za watawala. Topan anaonyesha jinsi wananchi walivyoteseka chini ya watawala dhalimu waliotumia nguvu na ukandamizaji. Anaeleza kuwa mshikamano wa wananchi ni silaha ya kupinga dhuluma hizo.

Adui wa pili ni ufisadi wa viongozi. Tamthiliya hii inaonyesha viongozi waliotumia madaraka vibaya kwa kujinufaisha binafsi. Topan anawahimiza wananchi kupinga ufisadi huo kwa mshikamano na kupaza sauti zao.

Adui wa tatu ni unyonge wa wananchi. Mwandishi anaonyesha kuwa wananchi walijikuta hawana ujasiri wa kupinga uonevu. Kwa kutumia wahusika shujaa, anawapa ujasiri wa kusimama imara na kudai haki zao.

Adui wa nne ni ukosefu wa haki. Wananchi walinyimwa nafasi ya kusema, kushiriki maamuzi na kufurahia uhuru wao. Topan anaonyesha umuhimu wa demokrasia na usawa katika jamii.

Adui wa tano ni migawanyiko ya kijamii. Watawala walitumia mgawanyiko huu kuwatumikisha wananchi. Mwandishi anaonyesha kuwa mshikamano na umoja wa wananchi ni tiba ya migawanyiko hiyo.

Adui wa sita ni hofu. Wananchi walikuwa waoga na walikubali kunyanyaswa. Topan anapinga hofu hiyo kwa kuonyesha kwamba ujasiri na mshikamano vinaweza kuibadilisha jamii.